

FÜSUS ŞÂRİHİ SOFYALI BÂLÎ EFENDİNİN TASAVVUFÎ ÇİZGİSİ

Reşat ÖNGÖREN *

Özet

Fûsus Şârihi Sofyalı Bâlî Efendi'nin Tasavvufî Çizgisi

Bu makalede *Fûsûsü'l-hikem* şârihlerinden Sofyalı Bâlî Efendi'nin (ö.960/1553) tarikatta uyguladığı âdâb-erkân ve zikir şekli, zühd anlayışı, tevhid anlayışı, zâhir/şeriat-bâtın/tarikat ilişkisine yaklaşımı vb. açılardan tasavvuf anlayışının temel nitelikleri ortaya konmuştur. Bu özelliklerin tesbiti için, kaleme aldığı eserleri ve bu eserlerde üzerinde durduğu konular, yöneticilerle ilişkileri, benimsediği faaliyet tarzı, kendisinden sonra tarikat faaliyetlerini sürdüren halifelerinin eserleri ve değişik çevrelerle geliştirdikleri münasebetler dikkate alınmıştır.

Anahtar kelimeler: Tasavvuf, zühd, zikir, tevhid, *Fûsûsü'l-Hikem*.

Abstract

Sofyalı Bali Efendi's Basic Characteristics of Consept of Sufism

This article introduces Sofyalı Bali Efendi (d.960/1553), who is one of the commentators of Muhyiddin İbnü'l-Arabî's *Fûsûsü'l-Hikem*, and the basic characteristics of his concept of sufism. His view of sufism and the methods he has used in sufism have been researched for he task. For a better understanding of the issue, as well as the books of Bâlî Efendi, the subject concerned in his books, his relationships with the authority and his way of acting; his successors (halife), their works and their contacts with various social spheres have been treated.

Key words: Sufism, asceticism, reciting Got's name, monotheism, *Fûsû'l-Hikem*.

Bâlî Efendi (ö. 960/1553) Halvetiyye tarikatının Cemâliyye şubesine mensup âlim bir şeyhtir. Uzun süre Sofya'da faaliyet gösterdiği için "Sofyalı" diye meşhur olmuşsa da, esasen bugünkü Makedonya sınırları içinde kalan Strumitsa (Usturumca) şehrindendir. Tahsilini Sofya ve İstanbul'da tamamladıktan sonra Halvetiyye şeyhlerinden Kasım Çelebi'ye (ö.924/1518) mürid olmak suretiyle tasavvuf yoluna girmiştir.¹ Cemaliyye şubesinin kurucusu Aksaraylı Cemal Halvetî'nin (Çelebi Halîfe, ö.899/1493-94) İstanbul'daki halifelerinden olan Kasım Çelebi, aynı zamanda Fâtih Sultan Mehmed devrinin de ileri gelen âlimlerindendi.² Kaynakların ifadesine göre Bâlî Efendi, Kasım Çelebi'nin yanında

* Prof. Dr., İstanbul Ü. İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Anabilim Dalı

1 Mustafa Kara, "Bâlî Efendi, Sofyalı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 1992, V, 20. Mustafa Kara Bâlî Efendi'nin doğduğu Usturumca'nın (Strumitsa) bugünkü Arnavutluk sınırları içinde kaldığını belirtmişse de bu doğru değildir. Adı geçen yer bugün Makedonya sınırları içinde bulunmaktadır.

2 Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ-yı Ebrâr*, Süleymaniye Kütüphanesi., Yazma Bağışlar, no: 2307,

yetişen iki önemli halifesinden biridir. Bunlardan Karabaş Ramazan Efendi (ö. 952/1545 veya 963/1556) Kasım Çelebi'nin vefatından sonra İstanbul Çemberlitaş'taki Atik/Hadım Ali Paşa Zâviyesi'nde makamına geçmiş,³ Bâlî Efendi ise bir müddet İstanbul'da Zeyrek Câmii bitişiğindeki Semerci İbrâhim Efendi Tekkesi'nde (Akşemseddin Tekkesi) faaliyet gösterdikten sonra⁴ Sofya'ya gelerek vefatına kadar burada halkı irşad ile meşgul olmuştur.⁵

Bâlî Efendi'nin yetiştirdiği halifelerin adedinin dört yüzü bulduğu rivayet edilmektedir.⁶ Kendisinden sonra makamına vasiyeti üzerine halifelerinden Kurt Mehmed Efendi (Şeyh Mehmed b. Ömer, ö. 996 veya 997/1589) geçmiştir.⁷ Bâlî Efendi kendisini övme sadedinde "tarikatin kurdu" dediği için bu adla anılan⁸ Mehmed Efendi'den başka Bâlî Efendi'nin ileri gelen bir diğer halifesi Nûreddinzâde Mustafa Muslihuddin (ö.Zilkade 981/Mart 1574) ise İstanbul'da faaliyet göstermiş, onun vefatından sonra da Kurt Mehmed Efendi Sofya'dan İstanbul'a giderek Kadırga'da bulunan Sokullu Mehmed Paşa Dergahı'nda makamına geçmiştir.⁹

Hicrî 908 (1502-03 M.) senesinde Filibe'de (Plovdiv) dünyaya gelen Nureddinzâde Muslihuddin Efendi'nin, tasavvuf yoluna girmeden önce şeyhi Bâlî Efendi gibi zâhir ilimlerini tahsil ettiği belirtilmektedir. En son Kânûnî Sultan Süleyman devri âlimlerinden "Mîrim Kösesi" diye tanınan Mehmed Efendi'den okumakta iken Bâlî Efendi'ye intisab etmek suretiyle tasavvuf yoluna

c. III, s. 225/11. [Bu çalışmada kullanılan *Sefîne-i Evliyâ-yı Ebrâr* nüshasının III. cildinde, 234. sayfadan sonra yanlışlıkla sayfa numarası 235 yerine 225 şeklinde yazılmış ve bu hata tekrar 235. sayfaya gelinceye kadar sürmüştür. Bu durumda 225-235 arası sayfalar farklı bilgilerle iki kere karşımıza çıktığından, karışıklığa meydan vermemek için ikincilere sayfa numarasından sonra Roma rakamıyla "ıı" işareti konmuştur.]

- 3 Taşköprizâde İsâmeddin Ahmed, *eş-Şekâiku'n-nûmâniyye fi ulemâi'd-devleti'l-Osmâniyye* (nşr. Ahmed Suphi Furat), İstanbul 1985, s. 539; Mahmud Kefevî, *Ketâibü âlâmi'l-ahyâr min fukahâi mezhebi'n-Nûmân el-Muhtâr*, Süleymaniye Kütüphanesi., Hâlet Efendi, no: 630, vr. 518b; Gelibolulu Mustafa Âlî, *Künhü'l-ahbâr*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, no: 5959, vr. 379a-b; Nev'îzâde Atâî, *Hadâiku'l-hakâik fi tekmileti's-Şekâik* (nşr. Abdülkadir Özcan), II, İstanbul 1989, s. 62; Vassâf, *Sefîne*, III, s. 225/11.
- 4 bk. Zâkir Şükrü Efendi, *İstanbul Tekkeleri Silsile-i Meşâyihî* (nşr. Şinasi Akbatu), *İslâm Medeniyeti Mecmûası* [İM], c. IV, sy. 4 (Haziran 1980), s. 73; Mustafa Özdamar, *Dersââdet Dergahları*, İstanbul 1994, s. 88; Baha Tanman, "Semerci İbrâhim Efendi Tekkesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* [DBİst.A], VI, 519;
- 5 Taşköprizâde, *eş-Şekâik*, s. 539-540; Vassâf, *Sefîne*, III, 227/11.
- 6 Vassâf, *Sefîne*, III, 227/11.
- 7 Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1333, I, 145.
- 8 Belgradlı Münîrî, *Silsiletü'l-mukarrabîn ve menâkibü'l-muttakîn*, Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, no: 2819/3, vr. 94a.
- 9 Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, I, 145.

girmiştir. Seyru sülûkünü tamamdıktan sonra Bâlî Efendi kendisini hilâfetle Pazarcık'a (Tatarpazarcığı) göndermiştir. Ne var ki burada gayretli çalışmaları sonucu halkın büyük itibarını kazanması ve şöhretinin geniş bir çevreye yayılması sebebiyle, kendisini çekemeyenler tarafından başkent İstanbul'a "Şeyhin siyâsî emelleri var" şeklinde şikayetler gitmiş, teftiş edilerek hapsedilmesi için ferman çıkartılmak istenmişti. Fakat şeyh İstanbul'a gidip hakkındaki ithamların birer iftiradan ibaret olduğu hususunda Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa'yı ikna etmeyi başarmış,¹⁰ hatta bu görüşme sırasında kendisinden çok etkilenen sadrazam onu İstanbul'a dâvet ederek faaliyetini başkentte sürdürmesi teklifinde bulunmuştur.¹¹ Nureddinzâde bu teklif üzerine memleketinden âilesini alıp İstanbul'a gitti ve burada, muhtemelen o tarihlerde boş olan Küçük Aya-sofya Zâviyesi'ne yerleşerek irşad faaliyetine başladı.¹² Daha sonra kendisine mürid de olan Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa,¹³ 1571 senesinde Kadırga'da Mimar Sinan'a inşa ettirdiği külliyyede onun için bir zâviye inşa ettirmeye başlamış (Sokullu Mehmed Paşa Dergâhı), ancak zâviye tamamlanmadan şeyh vefat edince (ö.Zilkade 981/Mart 1574), vasiyeti gereği, yukarıda belirtildiği gibi pîrdaşı Kurt Mehmed Efendi onun yerine geçmiştir.¹⁴

Bâlî Efendinin Tasavvuf Anlayışı

Tasavvuf ehline göre Hz. Peygamber (a.s.) ashab-ı kirama değişik zikirler tarif etmiş, bunlardan özellikle Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ali'ye telkîn ettiği zikir türleri günümüze kadar intikal etmiştir. Bu iki esas çizgi içinde tasavvuf tarihi boyunca teşekkül etmiş olan tarikatların ortaya koyduğu değişik zikir şekilleri de asırlarca sürdürülmüştür. Buna paralel olarak tasavvuf anlayış ve düşüncesinde de dönem dönem çeşitlenmeler meydana gelmiştir. Bu tebliğde Bâlî Efen-

10 Atâî, *Zeyl-i Şekâik*, s. 212-213.

11 Reşat Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf Anadolu'da Sûfiler Devlet ve Ulema (XVI. Yüzyıl)*, İstanbul 2000, s. 49.

12 Sokullu Mehmed Paşa'nın 1565 (972) senesinde sadrazam olduğu (bk. Ali Seydî, *Sokullu Mehmed Paşa*, İstanbul 1327 H., s. 13) dikkate alınırsa, Nureddinzâde'nin bu tarihten sonra İstanbul'a gittiğine hükmetmek gerekir. Ancak Belgradlı Münîrî onun İstanbul'a gidişinin kendisi ile ilgili değil, şeyhi Bâlî Efendi hakkındaki dedikodular yüzünden olduğunu belirtmektedir ki (bk. *Silsiletü'l-mukarrabin*, vr. 113a), bu durumda onun Bâlî Efendi'nin 1553 senesinde meydana gelen vefatından önce gittiğine hükmetmek gerekir. Ya da 1553 senesinden önce İstanbul'a şeyhi için gidip gerekli görüşmeleri yaptıktan sonra geri dönmüş, 1565'ten sonra ise kendisi ile ilgili gitmiş ve ardından oraya yerleşmiş demektir.

13 Atâî, *Zeyl-i Şekâik*, s. 212-213.

14 Hüseyin Ayvansarâyî, *Hadîkatü'l-cevâmî*, İstanbul 1281 H., I, 193-194; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, I, 145; Zâkir Şükrü, *Silsile-i Meşâyih*, İM, IV, sy. 4, s. 62; ayrıca bk. Doğan Kuban, "Sokullu Mehmed Paşa Külliyesi", *DBİst.A*, VII, 32-34.

di'nin yazdığı eserleri ve üzerinde durduğu konular, benimsediği faaliyet tarzı, kendisinden sonra tarikat faaliyetlerini sürdüren halifelerinin eserleri ve değişik çevrelerle geliştirdikleri münasebetler dikkate alınarak tasavvuf anlayışının temel özellikleri ortaya konmaya çalışılacaktır.

I. Benimsediği Âdâb-Erkân ve Zikir Şekli

Bâlî Efendi'nin Halvetiyye'nin Cemâliyye şubesine bağlı bulunduğu yukarıda belirtilmişti. Cemâliyye şubesinin âdâb-erkânı ve zikir şekli Halvetiyye ile aynıdır.¹⁵ Dolayısıyla Bâlî Efendi de Halvetiyye'nin âdâb-erkân ve zikir şeklini benimsemiştir. Halvetiyye'de seyru sülûk yedi isimle (*lâ ilâhe illallah, Allah, hû, hak, hay, kayyûm, kahhâr*) yapılır. Yedi isme karşılık nefsin emmâre, levvâme, mülhime, mutmainne, râziye, marziyye ve kâmile olmak üzere yedi sıfatı vardır. "Atvâr-ı seb'â" olarak isimlendirilen nefsin bu yedi makamından her birinde on bin perde geçilerek, Allah ile kul arasında bulunduğu kabul edilen yetmiş bin perde aşılmış olur.¹⁶ Bâlî Efendi'nin kaleme aldığı eserlerden birisi, bu yedi makamın/tavrın açıklanmasına dâirdir (*Atvâr-ı Seb'â*, Süleymânîye Kütüphânesi, Hacı Mahmud Efendi, nr. 2927).

II. Zühhd Anlayışı

Dünya nimetleri ve imkânlarına karşı tavır koyma şeklinde tanımlanan "zühhd", tasavvuf tarihinin farklı dönemlerinde değişik şekillerde anlaşılmış ve uygulanmıştır. Sözelimi "zühhd ve zâhidler" dönemi olarak adlandırılan Hicrî I. ve II. yüzyıllarda zühhd adına hâkim anlayış, hiç bir şekilde para, mal ve mülke sâhip olmamak, ileri derecede riyâzet yapmak ve makam-mevki sâhibi yöneticilerden uzak durmak şeklinde tecelli etmiş iken, zamanla bu tutumda değişiklikler meydana gelmiş ve sevgisi kalbe sokulmadıkça para, mal ve mülke sahip olmanın ya da zulmü önleyip adâletin teminine yardımcı olmak maksadıyla yöneticilerle temas kurmanın bir sakınca doğurmayacağı hâkim görüş olarak ortaya çıkmıştır. Bâlî Efendi'nin yaşadığı XVI. yüzyılın tasavvufî çevrelerinde, "zühhd ve zâhidler" dönemindeki anlayışı devam ettirenlere rastlanmakla birlikte, Bâlî Efendi ve halîfelerinin de içinde bulunduğu çoğunluk, sonraki asırlarda uygulanmaya başlanan zühhd anlayışını benimsemiş gözükmektedirler. O yüzden başta sultanlar olmak üzere yönetici kesimle çok yakın münasebetler

15 Mehmed Serhan Tayşî, "Cemâliyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 1993, VII, 318.

16 Süleyman Uludağ, "Halvetiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 1997, XV, 394.

kurmakta zâhidlik açısından bir sakınca görmemişlerdir. Yukarıda da işâret edildiği gibi bu münâsebetlerin temel amacının, dinî kuralları dürüstce uygulamaları konusunda yöneticileri uyarak adâletli olmalarını sağlamak ve halkın huzurunu temin etmek olduğu ifade edilmiştir. Bu çeçevede Bâlî Efendî'nin Kanûnî Sultan Süleyman ile bazı seferlere katılarak orduya mânevî destek verdiği,¹⁷ sultana yazdığı bir mektupla Deliorman ve Dobruca bölgelerinde sapkın inanç ve âdetleriyle halka rahatsızlık veren Bedreddin Simâvî taraftarlarını cezalandırması için uyarılarda bulunduğu,¹⁸ ayrıca Sadrazam Rüstem Paşa'ya "Oğlum Paşa Hazretleri", "İmdi! Benim oğlum..." gibi ifâdeler kullanarak sevgi ve yakınlığını gösterdiği bir mektupta, kazanılamayan bir savaştan dolayı onu tesellî ettiği ve ardından sapkın inanç ve âdetleriyle fitneye sebep olan Kızılbaşları cezalandırması için kendisini uyardığı görülmektedir.¹⁹ Yine, Bâlî Efendî'nin halîfesi Nûreddinzâde'nin de Kanûnî Sultan Süleyman ile çok samimi ilişkiler kurduğu, zaman zaman davet edildiği sarayda mânevî ve rûhânî sohbetler ederek, başta pâdişah olmak üzere saray çevrelerini irşad etmeye çalıştığı görülmektedir.²⁰ Hatta Nûreddinzâde Kanûnî Sultan Süleyman'a zikir veren şeyhler arasında yer almıştır.²¹ Kaydedildiğine göre Sigetvar seferine çıkma hususunda son kararını Nûreddinzâde'nin gördüğü bir rüya üzerine veren Kanûnî, şeyhi de beraberinde sefere götürmüş²² ve bilindiği gibi sultan bu sefer sırasında vefat edince Nûreddinzâde onun cenazesi başında İstanbul'a dönmüştür.²³ Nûreddinzâde'nin meşâyih'ten Ahmed Şernûbî'ye (ö.994/1585) icâzet verirken bir de 1000 taneli tesbih hediye ettiği ve bunun Kanûnî Sultan Süleyman'ın her namazdan sonra virdini okuduğu tesbih olduğunu belirttiği nakledilmektedir. Nûreddinzâde'nin yakın ilişkisi Kanûnî'den sonra yerine geçen oğlu Sultan II. Selim ile de sürmüştür. 1570 senesinde Kıbrıs seferine çıkarken II. Selim Nureddinzâde'den duâ talebinde bulunmuş, o da dua ettikten sonra,

17 Mecdî Mehmed Efendi, *Hadâiku'ş-Şekâik (eş-Şekâiku'n-nûmâniyye* tercümesi, nşr. Abdülkadir Özcan), İstanbul 1989, s. 522; Vassâf, *Sefîne*, III, 227/ıı.

18 Mektub için bk. Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi, no: 818, vr. 98b-99a.

19 Mektub için bk. Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi, no: 818, vr. 96b-98b.

20 Atâî, *Zeyl-i Şekâik*, s. 213.

21 Atâî, *Zeyl-i Şekâik*, s. 213. Kanûnî Sultan Süleyman'a zikir veren diğer şeyhler için bk. Reşat Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf*, s. 251-254.

22 Atâî, *Zeyl-i Şekâik*, s. 213; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, I, 171; Vassâf, *Sefîne*, III, 228/ıı.

23 Atâî, *Zeyl-i Şekâik*, s. 100, 213; Solakzâde Mehmed Hemdemî Çelebi, *Solakzâde Târîhi* (nşr. Vâhid Çabuk), Ankara 1989, II, 313; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Târîhi*, Ankara 1988, III/1, 348; Hasan Kâmil Yılmaz, "Osmanlı Sultanları ve Mutasavvıflar", *Mâverâ: Aylık Edebiyat Dergisi*, c. VIII, sy. 92-93-94-95, yıl: 8, İstanbul 1984, s. 97.

adı geçen halifesi Ahmed Şernûbî'yi sultanın yanında sefere göndermiştir.²⁴ Nûreddinzâde'nin samimî münâbetler kurduğu ve müridleri arasına kattığı önemli devlet adamlarından bir diğerrinin de, yukarıda belirtildiği gibi, Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa olduğu bilinmektedir.

Devlet adamlarıyla yakın ilişki içinde olan Nûreddinzâde'nin yöneticilere mesajını sâdece sözle değil, aynı zamanda tercih ettiği giyim ve kuşam, benimsemiştiği tavır ve davranışlarla da verdiği anlaşılmaktadır. Devlet büyüklerine yakınlığı ona çok geniş imkan ve itibar sağladığı halde o, halka karşı alçak gönüllü davranarak araya mesafe koymamış, yemekte ve giyimde sâdeliği seçerek zâviyede dervişler için çıkan yemekle kanaat etmiştir.²⁵ Böylece o, geniş imkânlar içinde bile dünya nimetlerine karşı mesâfe konulabileceğini, nimet ve imkanlara fiziken yakın olmanın kalbe zarar vermeyebileceğini hâlî ve tavırla göstermiştir. Buna rağmen yine de o, zâhidliği ilk dönemlerdeki gibi anlayıp uygulayanların tenkidinden kurtulamamıştır. Onu acımasızca eleştirenler arasında bizzat kendi tarikatına mensup şeyhlerden Tireli Bâlî Efendi de vardır. Sofyalı Bâlî Efendi'nin pîrdaşı Karabaş Ramazan Efendi'nin halîfesi olan²⁶ ve cezbeli halinden dolayı "Sarhoş" lakabıyla da anılan Tireli Bâlî Efendi,²⁷ Nureddinzâde'yi şu şekilde tenkid etmekteydi: Devlet erbabının kapısına gelip gitmek, öncekilerde görülmemiş bir bid'attır. Bid'ad ihdas etmek ise fitne vesilesidir. Emir ve vezirlerin eteğine tutunmak pisliğe bulaşmaktır. Bir dervişin emir kapısında olması ne kadar da çirkin bir şeydir.²⁸

Nûreddinzâde'nin bu tenkidlere verdiği cevap, aynı zamanda onun yöneticilere yakınlığının gerekçesini de ortaya koymaktadır. Şöyle diyor: Kerâmet sahası derin ve geniştir. Farklı derece ve mertebede sayısızca insan vardır. Devlet adamlarına yakınlığımız neden bid'at olsun? Evliyâullah müslüman kardeşine yardım etmek ve zâlimin zulmünü defetmek için memur olagelmışlerdir. Husûsiyle halkın işleri ve idâresi hüküm sahiplerinin elinde olduğuna göre, onlara nasihat ederek doğruya yönelmelerini sağlamak, herkesçe mâlumdur ki bin müridi irşad etmekten daha faziletlidir.²⁹

24 Kemâleddin Harîrîzâde, *Tibyânü vesâilî'l-hakâik fî beyâni selâsili't-tarâik*, Süleymaniye Kütüphanesi, Fâtih, no: 431, II, 181b-182a.

25 Atâî, *Zeyl-i Şekâik*, s. 213.

26 Belgradlı Münîrî, *Silsiletü'l-mukarrabîn*, vr. 116b; Sâdeddin Nüzhet Ergun, *Türk Şâirleri*, İstanbul 1936-45, III, 1047; Nihat Azamat, "Bâlî Efendi, Sarhoş", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 1992, V, 20.

27 Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, I, 80.

28 Atâî, *Zeyl-i Şekâik*, s. 211, 214.

29 Ali Çelebi b. Bâlî, *el-Ikdü'l-manzûm fî zikri efâdili'r-Rûm* (eş-Şekâiku'n-nûmânîyye sonunda),

Şu da belirtilmelidir ki, Nûreddinzâde bulunduğu konumda kalmaya pek de hevesli olmadığını, Halvetiyye şeyhlerinden Seyyid Seyfullah’a söylediği şu sözlerle açıkça dile getirmiştir: “Ehl-i dünya musâhabeti ile derûnumuzu doldurduk. Halâsa derman olsa gider fukara ile ihtilat ederdik.” Bunun üzerine Seyfullah Efendi kendisine “Nasîhatınızla bu denlü vüzerâ ve ümerânın gönüllerini ıslah ediyor ve onlara Cenâb-ı Hakk’a varan yolu gösteriyorsunuz; bu dahî ibâdetidir” şeklinde cevap vermiştir.³⁰

III. Zâhir-Bâtın ya da Şerîat-Tarîkat Birlikteliği

Sofyalı Bâlî Efendi ve ileri gelen halîfelerinin bâtın/tasavvuf ilimlerinin yanı sıra zâhir/şerîat ilimlerini de tahsil eden önemli âlimlerden oldukları daha önce belirtilmişti. Bâlî Efendi ve halîfelerinin kaleme aldığı eserleri hem zâhirî ilimler hem de tasavvufî konularla ilgilidir. Onların böyle iki yönlü yetişmiş olmaları öncelikle kendi bünyelerinde sağlıklı bir zâhir-bâtın birliği oluşturmalarına sebep olmuş, müridlerini de kendileri gibi çift yönlü yetiştirme gayreti içine sokmuştur. Bu çerçevede Bâlî Efendi’nin kendisinden sonra Sofya’da makamına oturan halîfesi Kurt Mehmed Efendi’nin müridlerine Gazzâlî’nin eserlerini okumalarını tavsiye ettiği,³¹ diğer ileri gelen halîfesi Nûreddinzâde’nin ise şer’î ilimlerin bilinmesinin tarîkat erbabına destek ve yardımcı olacağı husûsunu ısrarla vurguladığı, bu sebeple Küçük Ayasofya Zâviyesi’nde müridlerine öncelikle ilm-i zâhiri öğrettiği ve tekkede “âmâl-i sâliha” diye ifâde edilen tarîkat âyinlerinden önce ilmî müzâkereler ve dinî ilimlerin tâlimini yaptırdığı,³² irşâda göndereceği müridlerine de şu şekilde nasihatta bulunduğu kaydedilmektedir: “İslâm dinini ikâme edin. Allah’a itâata ve takvâya sarılın. Her hususta hakkullah [Allah’ın hakkı] ve hakk-ı resûlullahı [resulullahın hakkı] kendi hakkınız ve cemî-i halkın hakkı üzerine tercih ediniz”.³³ Ayrıca onun, müridlerin terbiyesi ile meşgul olurken aynı zamanda yaptığı vaazlar ve kurduğu tefsir ve hadis meclisleriyle her sınıftan halkı irşada çalıştığı, zâhir ilimlerine vukûfu ve çok etkili sohbeti sebebiyle meclislerine halkın yanı sıra devlet erkânının ve medrese çevrelerinden âlimlerin de devam ettiği nakledilmektedir.³⁴

Beyrut 1975, s. 429; Atâî, *Zeyl-i Şekâik*, s. 211.

30 Seyyid Seyfullah Kasım, *Câmiu’l-maârif*, Süleymâniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, no: 2335, vr. 11a.

31 Kara, “Bâlî Efendi, Sofyalı”, *DİA*, V, 21.

32 Atâî, *Zeyl-i Şekâik*, s. 212-213.

33 Nûreddinzâde Mustafa Muslihuddin, *Fukarâya Nasîhat*, Süleymâniye Kütüphanesi, Hâlet Efendi, no: 818, vr. 58a [mecnûa içinde bir varak].

34 Atâî, *Zeyl-i Şekâik*, s. 212-213.

Nûreddinzâde'nin ilmî seviyesini takdir edenler arasında devrin şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi gibi dirâyetli âlimler de vardır. Makalenin giriş kısmında da işâret edildiği gibi, Nûreddinzâde Pazarcık'ta faaliyet gösterdiği sırada, hakkındaki bazı ithamlar sebebiyle tutuklanma kararının çıkacağını haber alır almaz İstanbul'a giderek Zeyrek Câmii imamıyla birlikte Ebüssuûd Efendi'nin ziyâretine gitmiş, o sırada yanındakilerle tefsirden bir yeri müzakereye başlayan şeyhülislâm, ilk defa gördüğü Nûreddinzâde'nin tefsir ilmine vukûfunu müşâhede edince kendisine hayran kalmış ve ardından Sadrâzam Sokullu Mehmed Paşa'ya haber yollayarak, Şeyh Nûreddinzâde'nin gelip kendisiyle görüştüğünü, fazîlet ehli ve irfan sâhibi bir zât olduğunun anlaşıldığını, böyle bir kâmilin dünyevî menfaatlere tenezzül etmeyeceğini, hakkında ileri sürülen şeylerin birer iftiradan ibâret olduğunu ifâde etmiştir.³⁵

Bâlî Efendi ve halîfelerinin kendi bünyelerinde zâhir-bâtın birlikteliğini oluşturmuş olmaları, tarîkatla şerâtin ya da bâtın ile zâhirin birlikte ve dengeli bir şekilde sürdürülmesi husûsuna âzamî ölçüde dikkat etmelerini sağlamıştır. O yüzden Bâlî Efendi şerîat kurallarını hiçe sayan Kızılbaşlar ve Bedreddînîler ile mücâdele etmiş, halîfesi Nûreddinzâde de benzer tavır ve davranışlar sergilediği ileri sürülen Bayrâmî-Melâmî şeyhlerinden Bosnalı Hamza Bâlî hakkında devlet nezdinde şikâyetlerde bulunmuştur.³⁶

IV. Tevhid Anlayışı: Vahdet-i Vücûd

Bâlî Efendi ve halîfeleri tevhid anlayışında Muhyiddin İbnü'l-Arabî tarafından sistemli hâle getirilen vahdet-i vücûd (varlığın birliği) anlayışını benimsemişler ve bu görüşün doğru anlaşılması için eserler kaleme almışlardır. Bu alanda Bâlî Efendi'nin kaleme aldığı eserlerden birisi İbnü'l-Arabî'nin *Fusûsü'l-hikem* isimli eserine yazdığı şerhtir (*Şerhu'l-Fusûs*, İstanbul 1309). Arapça olan bu şerhin en önemli özelliği, bazı konularda diğer *Fusûsü'l-hikem* şârihlerine muhalif görüşler ihtiva etmesidir. Mesela ona göre Firavun'un imanı konusunda İbnü'l-Arabî'nin asıl kanaati *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*'deki fikridir. Bu eserinde İbnü'l-Arabî Firavun'un cehennemde ebedî kalacağını söyler. *Fusûsü'l-hikem*'inde Firavun'un imanının geçerli olup olmadığı konusunda yer alan ifadelerin ise şârihler tarafından yanlış anlaşıldığını ileri sürer.³⁷ Bâlî Efendi'nin ayrıca Şeyhülislam Çivizâde'ye cevap maksadıyla yazdığı *Fusûsü'l-hikem*'in bazı konuları

35 Atâî, *Zeyl-i Şekâik*, s. 212-213.

36 Seyyid Seyfullah, *Câmiu'l-maârif*, vr. 11a; Belgradlı Münîrî, *Silsiletü'l-mukarrabîn*, vr. 113b-114a.

37 Kara, "Bâlî Efendi, Sofyalı", *DİA*, V, 21.

hakında *Risâle-i Müşkilât-ı Fusûs* isimli küçük bir risâlesi daha vardır.³⁸ Halîfesi Nureddinzade ise *Risale-i Vahdet-i Vücûd* isimli bir eser kaleme almış, Sadreddin Konevî'nin *Nusûs*'u ile Bedreddin Simâvî'nin *Vâridât*'ına de şerh yazmıştır.³⁹ Onun *Vâridât* şerhinde, eserin bir kısım yanlışlarına işâret ettiği ve Simâvî'ye bâzı târizlerde bulunduğu belirtilmektedir.⁴⁰

Sonuç

Bâli Efendi'nin şeyhliği ile birlikte şerât/zâhir ilimlerine de vâkıf olan bir âlim oluşu, devlet adamlarıyla ilişkileri, yazdığı eserleri ve bu eserlerde ortaya koyduğu fikirleri, halîfelerinin eserleri, görüşleri ve değişik çevrelerle geliştirdikleri münâsebetleri onun tasavvuf anlayışındaki temel özellikleri de ortaya çıkarmaktadır. Buna göre o, tasavvuf yaşamında mensup olduğu Halvetiyye tarikatının âdâb-erkan ve zikir şeklini şerât kurallarıyla birlikte dengeli ve âhenkli bir şekilde uygularken, inanç ve düşünce dünyasında vahdet-i vücud (varlığın birliği) anlayışını benimsemiş, dinî kuralların doğru uygulanması; adâletin tahakkuku ve zulmün önlenmesi niyetiyle yöneticilerle yakın ilişki içinde olmanın tasavvuf düşüncesi; özellikle de zühd ve zâhidlik prensibi açısından bir sakınca doğurmayacağını kabul etmiştir.

Kaynakça

- Nüreddinzâde Mustafa Muslihuddin, *Fukarâya Nasihat*, Süleymâniye Kütüphanesi, Hâlet Efendi, nr. 818.
- Taşköprizâde İsmâeddin Ahmed, *eş-Şekâiku'n-nûmâniyye fî ulemâi'd-devleti'l-Osmâniyye* (nşr. Ahmed Suphi Furat), İstanbul 1985.
- Ali Çelebi b. Bâli, *el-lkdü'l-manzûm fî zikri efâdili'r-Rûm* (eş-Şekâiku'n-nûmâniyye sonunda), Beyrut 1975.
- Mecdi Mehmed Efendi, *Hadâiku's-Şekâik* (eş-Şekâiku'n-nûmâniyye tercümesi, nşr. Abdülkadir Özcan), İstanbul 1989.
- Gelibolulu Mustafa Âlî, *Künhü'l-ahbâr*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, nr. 5959.
- Seyyid Seyfullah Kasım, *Câmiu'l-maârif*, Süleymâniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, nr. 2335.
- Mahmud Kefevî, *Ketâibü âlâmi'l-ahyâr min fukahâi mezhebi'n-Nûmân el-Muhtâr*, Süleymaniye Kütüphanesi., Hâlet Efendi, nr. 630.
- Solakzâde Mehmed Hemdemî Çelebi, *Solakzâde Târîhi* (nşr. Vâhid Çabuk), Ankara 1989.
- Nev'izâde Atâî, *Hadâiku'l-hakâik fî tekmileti's-Şekâik* (nşr. Abdülkadir Özcan), II, İstanbul 1989.
- Belgradlı Münîrî, *Silsiletü'l-mukarrabîn ve menâkıbü'l-muttakîn*, Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, nr. 2819/3.
- Hüseyn Ayyansarâyî, *Hadîkatü'l-cevâmî*, c. I, İstanbul 1281 H.

38 bk. Süleymaniye Kütüphanesi, Pertev Paşa, no: 621, vr. 36a-38a.

39 Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf*, s. 50.

40 Atâî, *Zeyl-i Şekâik*, s. 214.

- Kemâleddin Harîrîzâde, *Tibyânü vesâilî'l-hakâik fî beyânî selâsili't-tarâik*, Süleymaniye Kütüphanesi, Fâtih, nr. 431.
- Ali Seydî, *Sokullu Mehmed Paşa*, İstanbul 1327 H.
- Zâkir Şükrü Efendi, *İstanbul Tekkeleri Silsile-i Meşâyihî* (nşr. Şinasi Akbatu), *İslâm Medeniyeti Mecmûası [İM]*, c. IV, sy. 4 (Haziran 1980).
- Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ-yı Ebrâr*, Süleymaniye Kütüphanesi., Yazma Bağışlar, c. III, nr. 2307.
- Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1333.
- Sâdeddin Nüzhet Ergun, *Türk Şâirleri*, İstanbul 1936-45, c. III.
- İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Târîhi*, Ankara 1988, III/1.
- Hasan Kâmil Yılmaz, "Osmanlı Sultanları ve Mutasavvıflar", *Mâverâ: Aylık Edebiyat Dergisi*, c. VIII, sy. 92-93-94-95, yıl: 8, İstanbul 1984.
- Nihat Azamat, "Bâlî Efendi, Sarhoş", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 1992, V.
- Mustafa Kara, "Bâlî Efendi, Sofyalı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 1992.
- Mehmed Serhan Tayşî, "Cemâliyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 1993, c. VII.
- Süleyman Uludağ, "Halvetiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 1997, c. XV.
- Baha Tanman, "Semerci İbrâhim Efendi Tekkesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi [DBİst.A]*, c. VI.
- Doğan Kuban, "Sokullu Mehmed Paşa Külliyesi", *DBİst.A*, c. VII.
- Mustafa Özdamar, *Dersââdet Dergahları*, İstanbul 1994.
- Reşat Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf Anadolu'da Sûfiler Devlet ve Ulema (XVI. Yüzyıl)*, İz yayıncılık, İstanbul 2000.